

PROBLEM POLSKO-RADZIECKIEJ GRANICY W BYŁYCH PRUSACH WSCHODNICH W LATACH 1945-1958

Mirosław Golon

ABSTRACT

The article is devoted to the new historical investigations on the problem of the Polish-Soviet state border admittance in the former East Prussia in the years 1945-1958. The matter of the final course of the Polish-Soviet border was not resolved until years 1956-1957. The Soviet side proposed formal delimitation in the territory of the Polish-Soviet border in the region of the Kaliningrad circuit in April 1956 doing the condition of temporariness away. The border was traced in the territory according to its already existing course after months of works of the delimitation committee. The agreement confirming the course of the border was signed in Moscow on the 5th of March 1957.

KEY WORDS: Polish-Soviet state border, East Prussia, years 1945-1958, border delimitation, Kaliningrad region, delimitation committee.

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiami nauji istorinių tyrimų rezultatai apie Lenkijos–Sovietų Sąjungos valstybinės sienos, buvusios Rytų Prūsijos teritorijoje, nustatymo 1945–1958 m. problemas. Galutinio šios sienos nustatymo problema nebuvo išspręsta iki 1956–1957 m. Sovietų derybininkai 1956 m. siūlė formaliai nustatyti galutines Lenkijos–Sovietų Sąjungos ribas Kaliningrado srityje. Jau nusistovėjusi siena šioje teritorijoje buvo nuspręsta sužymėti po mėnesiais trukusių delimitacijos komiteto posėdžių. Susitarimas šiuo klausimu buvo pasirašytas Maskvoje 1957 m. kovo 5 d.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Lenkijos–Sovietų Sąjungos valstybinė siena, Rytų Prūsija, 1945–1958 metai, sienos žymėjimas, Kaliningrado sritis, delimitacijos komitetas.

*Dr. Mirosław Golon, Nicolaus Copernicus University in Toruń
Faculty of History, Institute of History and Archival Sciences
Department of General and Polish History after 1945
Teatralny square 2a, PL 87-100 Toruń, Poland
E-mail: mg@his.uni.torun.pl*

Kwestia przyszłości Prus Wschodnich aktualności nabrała już na początku II wojny światowej. Mimo iż Polska w pierwszej fazie konfliktu poniosła klęskę, to wojna trwała i istniały perspektywy ostatecznego pobicia Niemiec, co faktycznie nastąpiło, chociaż w okolicznościach bardzo odmiennych od sytuacji geopolitycznej z jesieni 1939 r. Wkrótce po wybuchu wojny, już w listopadzie 1939 r. władze polskie na uchodźstwie sformułowały koncepcję włączenia całej niemieckiej prowincji w powojenne granice Polski i podtrzymywały ją w następnych latach¹. Koncepcja ta, zrozumiała m.in. ze względów strategicznych, miałaby szanse na realizację, gdyby nie konkurent do tego obszaru jakim okazało się ZSRR. Po niemieckim najeździe Kreml już w l. 1941-1943 zaczął zgłaszać roszczenie do północnej części Prus Wschodnich. W grudniu 1941 r. podczas rozmów z szefem brytyjskiej dyplomacji A. Edenem, Stalin wspominał o zainteresowaniu Tylżą (obecnie Sowietsk) i pobliską częścią Prus Wschodnich². Bardziej konkretne i szersze roszczenia

¹ Jeszcze w listopadzie 1943 r. ambasador T. Raczyński w przekazanym władzom brytyjskim memorandum poza podkreśleniem zachowania granicy ryskiej i włączeniem do RP Gdańska i Opolszczyzny, wspominał o przejściu całych Prus Wschodnich (Tebinka 1998:285). Bogata analiza tej kwestii zob. Wrzesiński 1996:169-179.

² Jednak wówczas wzmiankował o tych nabytkach w kontekście włączenia ich do Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (Wrzesiński 1996:172).

zostały przedstawione 1 grudnia 1943 r. w Teheranie, gdy Stalin wyraził zainteresowanie częścią północną niemieckiej prowincji, do linii rzek Pregoly i Pissy (Tebinka 1998:293-301). Wraz z sukcesami na frontach Stalin zaczął doprecyzowywać swoje koncepcje. 4 lutego 1944 r. w liście do Churchilla dotyczącym granic Polski wspominał, że ZSRR planuje włączyć północno-wschodnią część Prus Wschodnich, w tym Królewiec, który uznano za port niezbędny ZSRR, gdyż niezamarzający³. O tej sprawie radziecki przywódca przypomniał w październiku 1944 r. podczas rozmów z Churchillem i Edenem w Moskwie. Kwestię podziału Prus Wschodnich podniesiono też podczas rozmów Stalina i Churchilla z przedstawicielami KRN i PKWN oraz podczas moskiewskiego spotkania Mikołajczyka (Zabiełło 1986:185; Tebinka 1998:363). Polskie władze na uchodźstwie ustosunkowały się do roszczeń ZSRR niechętnie, podkreślając m.in. negatywne konsekwencje objęcia Królewca, i dla Polski i dla Litwy (Wrzesiński 1996:178)⁴.

Wyraźnie więc, jeszcze przed zdobyciem Prus Wschodnich Moskwa określiła nowe polityczne granice w regionie z poważnym mankamentem, jakim było dla Polski nie tylko włączenie w skład ZSRR Królewca, ale także usytuowaniem granicy państwowej w ten sposób, że przebiegała tuż za Braniewem, obejmując także północny skraj Mierzei Wiślanej. Dodajmy, że z posłusznymi sobie władzami 'Polski lubelskiej' już w lipcu 1944 r. Moskwa dokonała uzgodnień dotyczących przyszłej zdobyczy wojennej. W artykule III tajnego porozumienia granicznego z PKWN z 27 lipca 1944 r. zapisano, że północna granica Polski będzie biegła:

... od punktu zbiegu granic Litewskiej SRR, Rzeczypospolitej Polskiej i Prus Wschodnich w zachodnim kierunku – na północ od Goldapa-Braunsberga do wybrzeża Zatoki Gdańskiej⁵.

Chociaż w październiku 1944 r. w związku z drugorzędną, czy nawet trzeciorzędną rolą tej kwestii Mikołajczyk przyjął do wiadomości radzieckie plany (Depesza... 1974:299). Jednak w listopadzie 1944 r. w Londynie Komitet Koordynacyjny stronnictw uczestniczących w rządzie zgłosił - poza odmową zgody na oddanie Wilna i Lwowa – także protest przeciw przejęciu przez ZSRR Królewca (Dokumenty i materiały... 1974:317). Oczywiście sprawa granicy w Prusach Wschodnich była jednak marginalna w porównaniu do najbardziej podstawowej kwestii jaką była granica wschodnia (Wrzesiński 1992a:51). Na konferencji w Jałcie w lutym 1945 r. szczegółów granicy nie precyzowano, poza wzmiankowaniem, że będzie biegła na południe od Królewca (Zabiełło 1986:214; Eberhardt 1991:186-191)⁶. W tym samym czasie w propagandzie władz w

³ Pismo Stalina do Churchilla z 4 II 1944 r. (Dokumenty i Materiały... 1974:35).

⁴ Zob. też: Raport ambasadora RP w USA J. Ciechanowskiego, 14 VI 1944 r.; Dokumenty i materiały... t. VIII, 1974:115.

⁵ Stalin narzucił w 1945 r. – i w Poczdamie zawarował sobie już taki zapis - przesunięcie granicy w Prusach Wschodnich o ok. 30 km na południe. Dodajmy, że już w lipcu 1944 r. w tajnym porozumieniu zawartym z przewodniczącym PKWN E. Osóbką-Morawskim, czyli faktycznie ze swoją 'marionetką', zawarto określenie, że granica będzie przebiegała 'na północ od Braniewa i Gołdapi'. Według ustaleń E. Puacza, opierającego się m.in. o relacje Osóbki-Morawskiego pierwotnie Stalin przewidywał jeszcze większą część Prus Wschodnich dla ZSRR, gdyż granica miałaby przebiegać za Elblągiem i następnie w kierunku Suwałk. W efekcie m. in. cały Zalew Wiślany byłby w ZSRR. Zdziwienie polskich polityków było tym większe, liczyli na otrzymanie całych Prus Wschodnich (Puacz 1969:199-202; Eberhardt 1991:150-157; Porozumienie... 1974:158-159).

⁶ Jak odnotował znawca tej problematyki: Zastanawiające jest, iż delegacja radziecka nie ponowiła swoich teherańskich postulatów względem Królewca. Brytyjczycy i Amerykanie nie podnieśli tego problemu, chociaż z ustaleń poczynionych przez Edena i Stetiniusa 1 II 1945 r. wynikało, że gotowi byli przyznać miasto ZSRR, planując przekazanie Polsce obszaru Prus Wschodnich bezpośrednio na południe od Królewca".

kraju pojawiała się hasło o powrocie Polski ‘nad Odrę, Nysę i Pregolę’ (Wakar 1992:54). Faktycznie po Jałcie, tak jak na wielu innych polach, Polska w Prusach Wschodnich nie odniosła sukcesu, czyli inkorporacji większości tego regionu, w tym szczególnie Królewca (Wrzesiński 1992:315-339). Jednak sprawa precyzyjnego określenia przebiegu granicy była już wówczas bardzo aktualna, gdyż od 20 stycznia do 20 marca radzieckie wojska zdobyły większą część regionu⁷. Już 3 lutego 1945 r. obok radzieckiej administracji wojskowej pojawiła się skromna polska administracja.

Doprecyzowanie na alianckim forum spraw granicy w Prusach Wschodnich nastąpiło w Poczdamie, gdzie szczegółowo sprawę przejścia Królewca przez ZSRR omawiano 1 sierpnia 1945 r. Przesądzono o bardzo niekorzystnym dla Polski, wysuniętym ponad 30 km na południe od tego miasta, przebiegu granicy polsko-radzieckiej. Moskwa wyeliminowała też możliwość udziału międzynarodowych ekspertów przy wytyczeniu granicy (Wrzesiński 1993:180; Tebinka 1998:413-415). Ustalenia graniczne ostatecznie zamieszczono w polsko-radzieckiej umowie zawartej w Moskwie 16 sierpnia 1945 r., gdzie generalnie powtórzono ustalenia z 27 lipca 1944 r. Artykuł 3 umowy stwierdzał, że do ostatecznego rozstrzygnięcia zagadnień terytorialnych przy uregulowaniu pokojowym, część granicy polsko-radzieckiej, przylegająca do Morza Bałtyckiego, zgodnie z decyzją Konferencji Berlińskiej, będzie przebiegała:

... wzdłuż linii od punktu na wschodnim wybrzeżu Zatoki Gdańskiej, oznaczonego na załączonej mapie – ku wschodowi, na północ od miasta Braunsberg-Goldapp do punktu, w którym linia ta zbiega się z linią graniczną opisana w artykule drugim niniejszej umowy (Kukułka 1998:174; Ślusarczyk 1991:267; Umowa... 1974:580-581).

Na mapie zaznaczono na północnej części Mierzei Wiślanej punkt położony ponad 3 km na północ od miejscowości Nowa Karczma (obecnie Piaski, jako część miasta Krynica Morska)⁸ i poprowadzona stamtąd równoleżnikowa linia wypadła 7 km na północ od Braniewa i 4 km na północ od Gołdapi. Taki przebieg granicy zatwierdzono mimo podejmowania ze strony polskiej pewnych prób uzyskania korzystniejszego dla Polski przebiegu⁹.

Formuła tworzenia granic ‘pod linijkę’, w Europie była rzadkością, za to była typowa dla całej grupy powstających w okresie dekolonizacji państw Afryki. Ta sztuczna linia wywołała poważne i negatywne konsekwencje m.in. dla ładu komunikacyjnego w regionie. Racjonalny przebieg granicy, o ile w ogóle dochodziło do dzielenia ukształtowanej przez kilkadziesiąt lat krainy, pozostawiałby po polskiej stronie całą Mierzeję Wiślaną, a przebieg granicy na północ od Braniewa i Gołdapi, biegłby w sposób bardziej naturalny, np. według granic administracyjnych powiatów. Wiosną 1945 r. władzom polskim udało się rozpocząć organizację władz polskich także na obszarach na północ od późniejszego przebiegu granicy, w powiatach gierdawskim, dąbiejskim i świętomiejskim (świętosiekierkowskim) oraz w północnych częściach powiatów iławec-

Zdaniem tego autora brak ściślejszych uregulowań ułatwił Stalinowi przeprowadzenie później polityki faktów dokonanych i przejście ostatecznie ponad 1/3 terenów Prus Wschodnich (Tebinka 1998:397).

⁷ M. in. 22 I 1945 r. - Olsztyn, 31 I - Lidzbark Warmiński, 4 II - Bartoszyce, 10 II - Elbląg, 20 III - Braniewo (Dolata 1966:95-130, 347-523).

⁸ Gdy w 1957 r. ostatecznie regulowano przebieg tej granicy, w radzieckiej propozycji opisu wspomnianego punktu na Mierzei napisano ‘około 4 km na północny wschód od miejscowości Föglers’, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (dalej cyt. AMSZ), z. 21, w. 1, t. 10a (Notatka... 1987:113-115).

⁹ S. Mikołajczyk bezskutecznie próbował nakłonić stronę radziecką do przesunięcia granicy bardziej na północ (Łoś 1994:165-166).

kiego, bartoszyckiego i gołdapskiego. Tymczasowe władze powiatów mieściły się: iławeckiego w Landsbergu (Górowo Iławeckie); gierdawskiego w Nordenburgu, a potem w Skandawie¹⁰. Jednak ostatecznie w październiku i listopadzie 1945 r. sztuczną granicę wprowadzono, powodując m.in. wyeliminowanie z użytku niektórych szlaków komunikacyjnych. Zamarła linia kolejowa Gołdap – Darkiejmy (ob. Oziersk) – Nordenburg (ob. Kryłowo – a po polskiej stronie Zielony Ostrów) – Gierdawy (ob. Żeleznodorożnyj) – Frydląd (ob. Prawdinsk) – Iława Pruska (ob. Bagrationowsk), gdzie istniał lokalny węzeł, z trasami na Królewiec na północ i na Bartoszyce na południe. W kilku wypadkach doszło do nagłego przesunięcia granicy przez lokalne władze radzieckie. Przykładowo w końcu czerwca 1945 r. komendant wojenny powiatu Pruska Iława przekazał polskim władzom tereny do 1 km na północ od tego miasta, ale w połowie października władze radzieckie przesunęły granicę o 1 km na południe, zagarniając miasto i okolice¹¹. Nagłych zmian było w tym okresie więcej. Z utraconej przez Polskę Iławy Pruskiej linia kolejowa biegła dalej na zachód do Zinten (Cynty, ob. Korniewo) i Święta Siekierka (ob. Mamonowo), gdzie był znowu węzeł, na północ do Królewca i na południe do Braniewa. Ta trasa byłaby najlepszym łącznikiem wszystkich północnych powiatów Okręgu Mazurskiego (od 1946 r. województwa olsztyńskiego) z Elblągiem i resztą kraju. Ułatwiłaby odbudowę terenów, które w wyniku wojny i powojennych rabunków poniosły i tak już wielkie straty.

Poprowadzenie granicy po równoleżniku spowodowało ogromne osłabienie gospodarcze całego obszaru, od powiatu gołdapskiego, po Elbląg¹². 9 października 1945 r. pełnomocnik rządu w Okręgu Mazurskim J. Prawin, dostrzegając dramatyczne konsekwencje gospodarcze pozostawienia linii kolejowej Święta Siekierka-Gołdap po stronie radzieckiej, wnioskował do Warszawy o poprawienie przebiegu granicy, bezskutecznie¹³. Polscy osadnicy i administracja, która latem 1945 r. zagospodarowywała już część obszarów na terenie północnych części pogranicznych powiatów, jesienią musiała wycofać się na południe. Wśród licznych konsekwencji podzielenia Prus Wschodnich warto wspomnieć o negatywnej roli jaką ono miało dla ludności autochtonicznej. Wprawdzie w północnej części regionu niewielu było mieszkańców, którzy mogli określić się jako ludność mazurska, ale dla silniejszego związania autochtonów z powojenną Polską na pewno korzystniejsze byłoby przejęcie całych Prus Wschodnich¹⁴. Podkreślić należy jeszcze jeden aspekt utworzenia radzieckiej enklawy. Niewątpliwie jednym z celów Kremla było wzmocnienie swojej pozycji względem republik nadbałtyckich oraz Polski, które były bardziej oddzielone od siebie i lepiej pilnowane przez wojska zgromadzone w enklawie (Wrzesiński 1992a:51). Do podziału Prus Wschodnich, dotyczyło to północnej części, zastrzeżenia mieli też Litwini¹⁵.

¹⁰ Pismo H. Olejniczaka dla Pełnomocnika rządu J. Prawina, 9 IV 1945 r.; Sprawozdanie kierownika organizacyjnego W. Gembickiego z działalności delegatury Pełnomocnika Rządu, 22 VI 1945 r. (Okręg Mazurski... 1996:56-58, 85-86; zob. też: Wakar 1992:54-55).

¹¹ Pismo starosty gierdawskiego do J. Prawina, 20 X 1945 r. (Okręg Mazurski... 1996:40-41).

¹² Elbląg był największym ośrodkiem w przejętej przez Polskę części Prus. Olsztyn - nowa, powojenna stolica regionu, był do końca lat sześćdziesiątych miastem mniej ludnym od Elbląga i o mniejszej roli gospodarczej. Dodajmy, że Elbląg w skład wschodniopruskiej prowincji wszedł po 1920 r., wcześniej był w prowincji zachodniopruskiej a w czasie wojny w prowincji Gdańsk-Prusy Zachodnie (Korc 1997:8-11).

¹³ Pismo pełnomocnika rządu J. Prawina do Ministerstwa Administracji Publicznej, 9 X 1945 r. (Okręg Mazurski... 1996:158-160, 167). Dodajmy, że w latach sześćdziesiąt niezbyt przydatna po stronie radzieckiej linia została w znacznej części rozebrana.

¹⁴ Zob. uwagi na temat złożoności sytuacji ludności autochtonicznej (Wrzesiński 1997a:39-52).

¹⁵ Dotyczyły one m.in. kwestii obszarów najsilniej związanych z litewskimi tradycjami, w tym Tylży, przemianowanej na Sowietk i Ragnety (ros. Neman) (Ollech 1995:432-435).

Bilans podziału Prus Wschodnich, według granic tej prowincji z października 1939 r., a więc z Elblągiem, obejmującej łącznie 36.991 km², wskazywał, że Polska przejęła 26.189 km², w tym 27 powiatów i 2 miasta wydzielone. Przecięcie przez nową granicę 6 powiatów, spowodowało, że trzy z nich: gierdawski, świętomiejski, i darkiejmski nie miały faktycznie racji bytu. W dwóch ostatnich nie udało się zresztą zorganizować polskich władz i np. już pod koniec lipca 1945 r. południową część powiatu świętomiejskiego włączono w skład braniewskiego. W sytuacji trzymania się przez władze radzieckie równoleżnikowej, sztucznej linii, południową część powiatu darkiejmskiego włączono do węgorzewskiego. Eskpozycję powiatu gierdawskiego w Skandawie zlikwidowano 30 listopada 1946 r., a resztkę obszaru włączono do powiatu kętrzyńskiego. Dwa karłowate powiaty, iławecki ze stolicą w Górowie oraz bartoszycki, których większość pozostała po drugiej stronie granicy, w 1961 r. połączono (Wakar 1992:34-35). Pozostałość administracyjna po sztucznym przebiegu granicy, czyli nazwa powiatu iławeckiego, z siedziba władz w Górowie, utrzymała się do 1959 r. (Traba 2005:67). Bezpośrednie wytyczenie granicy w terenie spowodowało nieracjonalny podział niektórych miejscowości lub ich usytuowanie. Przykładowo wieś Zielony Ostrów w gminie Węgorzewo straciła dogodne połączenie drogowe z resztą kraju, miasteczko Żytkiejmy pozbawiono przylegających do niego terenów rolnych (Łoś 1999:140-141). Wieś Szczurkowo (gmina Sępopol, pow. bartoszycki) pozostała po stronie polskiej, stanowiła około jednej trzeciej zabudowy tej miejscowości. Większość, w tym miejscowy kościół, pozostała po stronie radzieckiej. Kościołów pozostawionych po radzieckiej stronie było więcej, co wynikało najpewniej ze względów wojskowych, gdyż traktowano je jako punkty obserwacyjne¹⁶.

Przeprowadzenie 'pod linijkę' przebiegu granicy miało też znaczące konsekwencje dla odległego od nowej granicy ponad 30 km największego miasta regionu, czyli Elbląga i jego portowych funkcji. Miasto z wielką przeszłością portu morskiego, po 1945 r. przestało nim być. Jeszcze w sierpniu 1945 r. – gdy w Moskwie na bankiecie z polską delegacją rządową Stalin zapowiedział faktyczne zamknięcie portu¹⁷ – w sprawozdaniu Zjednoczenia Portów Polskich zakładano, że Elbląg będzie jednym z czterech głównych polskich portów¹⁸. Aby miasto mogło być portem, niezbędne było respektowanie przez ZSRR norm międzynarodowego prawa morskiego i umożliwienie żeglugi statków handlowych wszelkich bander do Elbląga, z morza pełnego przez Cieśninę Pilawską (Prawo Morskie... 1996:411-412). Władze centralne w Warszawie już 11 sierpnia 1945 r. oficjalną drogą zwróciły się do ZSRR z prośbą o otwarcie cieśniny¹⁹. Uniemożliwiono jednak tę żeglugę, niwecząc plany odtworzenia zarówno znaczącego ośrodka portowego, jak i pełnego przemysłu stoczniowego. Jak się okazało rozpoczęła się tym

¹⁶ Jesienią 1945 r. radzieckie oddziały np. na kilka tygodni zajęły Ostre Bardo, gdzie prawdopodobnie zależało im na kontroli kościoła, ale po kilku tygodniach oddały wieś (Traba 2005:66; Wakar 1992:55).

¹⁷ Wg zapisu *Dziennika osobistego* E. Osóbki-Morawskiego Stalin powiedział Bierutowi, że otwarcie portu w Elblągu dla obcych statków to zagrożenie dla ZSRR (Stalin miał stwierdzić: „szpiegów nam chcecie nasylać”) (Kowalski 1971:6). Zob. też: Bartoszewicz 1999:197-198. Formalnie w Moskwie strona polska uzyskała prawo do korzystania z portu elbląskiego tylko dla polskich statków, co było całkowicie niewystarczające, aby uruchomić prawdziwy ośrodek portowy.

¹⁸ Archiwum Państwowe w Gdańsku, Zjednoczenie Portów Polskich, sygn. 8, Sprawozdanie ZPP za okres 10 VIII - 25 VIII 1945 r. Na konferencji mówiono o 4 portach w delcie Wisły. Obok Gdańska, Gdyni i Elbląga myślano o budowie portu w pobliżu ujścia Wisły.

¹⁹ W dokumencie polskiego MSZ napisano: *Polska będzie mogła korzystać z portu w Elblągu tylko w tym wypadku o ile będzie posiadała wolne wyjście na Bałtyk, w tym celu powinna w Polsce pozostać i Mierzeja i zagwarantowany swobodny przepływ przez cieśninę pod Pilawą*, AMSZ, z. 27, w. 15, t. 249, MSZ RP do MSZ ZSRR z 11 VIII 1945 r.

samym trwająca ponad sześćdziesiąt lat bezskuteczna batalia. W tajnym polsko-radzieckim protokole dodatkowym do umowy granicznej z 16 sierpnia 1945 r. zapisano jedynie, że statki handlowe polskiej bandery mogły korzystać z Cieśniny Pilawskiej, o ile ZSRR nie byłyby zaangażowane w wojnę w Europie. Protokół nie był ogłoszony publicznie, a przede wszystkim nie był wykorzystywany, gdyż nie życzyła sobie tego strona radziecka²⁰. W odpowiedzi na tę ‘morską blokadę’ kilkakrotnie po stronie polskiej powracano do dyskusji nad przekopaniem Mierzei Wiślanej. Ostatecznie nic z tych planów nie wyszło²¹. Warto też wspomnieć, że do 1945 r. Elbląg był portem, który przez Królewiec i Kanał Mazurski miał wodne połączenie z wielkimi jeziorami mazurskimi od północnej części jeziora Mamry. Ten szlak liczył 304 km. Po wojnie upadł, m.in. z braku kontaktów handlowych z Kaliningradem (Piskozub 1992:21-28). Upadek szlaków handlowych na Zalewie spowodował, że podupadło znaczenie nie tylko Elbląga ale także Tolkmicka, Fromborka i Braniewa:

Zalew stał się jakimś Martwym Morzem (Wiśniewski, Trzopek 1957:8).

Faktycznie wyznaczenie granicy przez władze radzieckie nie oznaczało zamknięcia procesu jej kształtowania. Niezbędne było przeprowadzenie prac przez polsko-radziecką komisję delimitacyjną, która zajmowała się całą nową polsko-radziecką granicą, od styku granic Polski i Czechosłowacji na południu, po wschodni brzeg Mierzei Wiślanej na północy. Mieszana Komisja Delimitacyjna pracowała na bazie umowy z 16 sierpnia 1945 r. w l. 1946-1947. Jednym z zadań komisji było sporządzenie map roboczych z nową granicą w skali 1:100.000. Całą granicę podzielono na sześć odcinków, którymi zajmowały się podkomisje. Wykonały one m.in. 1987 znaków granicznych. Prace zakończono w kwietniu 1947 r.²² Znak numer 1987 dochodził do Gromadczyny pod Wiżajnami, w pow. suwalskim, do miejsca styku dawnej granicy Prus, Litwy i Polski²³. Takie niepełne zakończenie prac Komisji było wynikiem decyzji władz radzieckich²⁴. Strona polska dalszą część granicy oznaczyła latem 1947 r. samodzielnie, dostosowując się do stanu narzuconego przez władze radzieckie (Wakar 1992:55).

Poza sprawami komunikacyjnymi i handlowymi, były także inne koszty ekonomiczne utworzonej w nietypowy sposób granicy. Polscy osadnicy niechętnie osiedlali się w miejscowościach, których przynależność była niepewna. Bano się, że tak jak to miało miejsce jesienią 1945 r. mogą się powtórzyć akcje radzieckie w celu przesunięcia granicy na południe.

²⁰ Jedną z istotnych przyczyn niechęci ZSRR do ruchu statków w Cieśninie było usytuowanie w Pilawie (ob. Bałtyjsk) wielkiej bazy wojskowej (Cielemęcki 1990:7). Na temat tego tajnego protokołu z 16 sierpnia 1945 r. zob. też wypowiedzi ministra K. Skubiszewskiego (Bubin 1991:10).

²¹ Szerzej na temat starań zob. Golon 2006:19-23, 93-94, 247-250.

²² AMSZ, z. 6, w. 33, t. 526, Raport o delimitacji polsko-radzieckiej granicy państwowej w l. 1946-1947.

²³ W 1948 r. uregulowano kwestie prawne granicy, ale na północy tylko do mariampolskiego odcinka granicznego, czyli do Gromadczyny wyznaczono pełnomocników stron (mieli siedziby w Sejnach i Mariampolu), Umowa między Rządem RP a Rządem ZSRR o stosunkach prawnych na granicy państwowej oraz Konwencja w sprawie uregulowania konfliktów granicznych i incydentów z 8 VII 1948 r. (Dokumenty i Materiały... t. IX, 1974a:334-358).

²⁴ Przykładowo w polskim projekcie dotyczącym działalności MKD na siedziby podkomisji terenowych planowano miasta Przemyśl, Białystok i Olsztyn, czyli przewidywano objęcie jej pracami także granicy w Prusach Wschodnich, AMSZ, z. 27, w. 9, t. 129, Projekt organizacji Mieszanej Komisji Delimitacyjnej, b.d. przed 15 II 1946 r., zob. też AMSZ, z. 6, w.33, t.526, Informacja o delimitacji polsko-radzieckiej granicy państwowej przeprowadzonej w l. 1946-1947.

Poważniejsze ilościowo zasiedlenie znacznego odcinka nowej granicy nastąpiło dopiero wiosną i latem 1947 r., gdy przymusowo osadzono na północnych obszarach powiatów braniewskiego, iławckiego, bartoszyckiego, węgorzewskiego i gołdapskiego tysiące Ukraińców przesiedlonych z południowo-wschodniej Polski w ramach akcji Wisła²⁵.

Przejęta przez władze radzieckie północna część Prus Wschodnich znalazła się w 1945 r. pod zarządem wojskowym. Wykonywała ją Rada Wojenna 3 Frontu Białoruskiego. Formalnie na konferencji w Poczdamie ZSRR uzyskało decyzją zwycięskich mocarstw prawo do włączenia tego terytorium. Obwód Königsberg jako jednostkę administracyjną RFSRR utworzono 7 kwietnia 1946 r. Nazwę obwód Kalinigradzki wprowadzono 4 lipca 1946 r. Cywilne organy zaczęły funkcjonować od 28 maja 1947 r., co nie zmieniało specjalne charakteru obwodu, który już postanowieniem rządu z 29 czerwca 1946 r. określono jako 'zakazaną strefę graniczną', co wiązało się z licznymi ograniczeniami, nawet w hodowli gołębi pocztowych (Galcow 2004:21; Romanowska 2005:74-75). Takie regulacje praktycznie likwidowały jakikolwiek cywilny ruch graniczny, dość żywy jeszcze latem i jesienią 1945 r.²⁶ Podkreślić należy, że ruch osobowy między samym obwodem, a resztą ZSRR, pomimo wszelkich ograniczeń, był duży. Wynikało to z zasiedlania obwodu przez mieszkańców odległych części ZSRR, co w naturalny sposób wznagalało wyjazdy do rodzin, czy też całkiem sporu ruch powrotny, gdyż sporo osiedleńców nie aklimatyzowało się w nowych warunkach i wyjeżdżało (Stiepanowa 1996:191-199)²⁷. Wojskowy ruch graniczny, dotyczący wyłącznie jednostek radzieckich został zachowany. Jednostki wojskowe wykorzystywały dwa drogowe przejścia graniczne, po polskiej stronie były to Braniewo i Skandawa²⁸. Granica była martwa dla cywilów, dla wojska nie, tak szlakami kolejowymi, drogowymi, jak i powietrznymi. Zgodnie z polsko-radziecką pięcioletnią umową lotniczą z 21 marca 1946 r. przez granicę przechodziły szlaki powietrzne na Olsztyn-Bydgoszcz i dalej na zachód oraz Braniewo-Gdańsk-Koszalin i dalej na zachód. Porozumienie dawało prawo do przelotów i do lądowań²⁹.

Jednak powyższe regulacje nie miały znaczenia dla obu społeczności, które stopniowo zasiedlały północną i południową część Prus Wschodnich³⁰. Typowy dla ZSRR model ekonomiczno-polityczny, wzmocniony dominującą wojskową rolą obwodu kaliningradzkiego

²⁵ Łącznie do sierpnia 1947 r. w woj. olsztyńskim osiedlono 55 tys. Ukraińców (Hałagida 2002:35; Wakar 1992:55-56).

²⁶ Przykładowo latem 1945 r. funkcjonował pociąg relacji Olsztyn-Insterburg (Wystruć, radz. Czerniachowski) (Okręg Mazurski... 1996:141). Dodajmy, że ta linia kolejowa (przez Korsze i Skandawę), a także linia z Królewca przez Świętą Siekierkę (Mamonowo) i Braniewo, pozostały szlakami wykorzystywanymi przez wojsko radzieckie od 1945 r. i następnie przez kilkadziesiąt lat, AMSZ, z. 27, w. 13, t. 214, Uzasadnienie podziału torów w obrębie RP na tory szerokotorowe (1524 mm) i normalnotorowe (1435 mm), b.d., przed 9 V 1945 r. (Krogulski 2001:21-23).

²⁷ Na temat szeregu ograniczeń w przyjazdach do obwodu z ZSRR zob.: Przesiedleńcy... 2000:139-146.

²⁸ Te same przejścia graniczne zostały już po przełomie październikowym, obok Terespoła i Medyki, wymienione w zawartym 23 X 1957 r. w Moskwie formalnym porozumieniu o liczebności, rozmieszczeniu i trybie dokonywania ruchów wojsk radzieckich czasowo stacjonowanych w Polsce. W porozumieniu wymieniono też pięć przejść do NRD. Przez te same przejścia wycofywano wojska rosyjskie z Polski w l. 1991-1993 (Krogulski 2001:178-179). W wypadku przewozów kolejowych główną rolę miało wymienione w porozumieniu z października 1957 r., jako jedyne na granicy z obwodem kaliningradzkim, przejście kolejowe Skandawa-Żeleznodorożnyj (Skrzypek 2002:431).

²⁹ W porozumieniu używano jeszcze niemieckiej nazwy Braniewa – Braunsberg (Dokumenty i Materiały..., t. IX, 1974a:59).

³⁰ Zob. ciekawe uwagi na temat tworzenia tych społeczności (Wrzesiński 1997:37-53).

spowodował, że nie nawiązał on bliższej współpracy z sąsiednimi polskimi obszarami (woj. olsztyńskie, gdańskie i białostockie), a generalnie przez dekadę nie pełnił zupełnie żadnej roli w polsko-radzieckich kontaktach handlowych, gospodarczych czy kulturalnych. Prusy Wschodnie przedzielono czymś w rodzaju wewnętrznej żelaznej kurtyny. Brak współpracy między obu jednostkami utrudniał nawet załatwianie tak podstawowych spraw jak regulacje funkcjonowania cieków wodnych, które przecinały granicę, np. rzeka Łyna³¹. Tylko od czasu do czasu jakieś polsko-kaliningradzkie kontakty miały miejsce, np. w listopadzie 1953 r. specjaliści w zakresie przetwórstwa ryb z Gdyni spotkali się z kolegami z Królewca i trzech republik nadbałtyckich na roboczej konferencji w Rydze³². Z kolei w 1954 r. strona radziecka zainteresowała się danymi nawigacyjnymi dotyczącymi drogi wodnej z Kaliningradu do Elbląga i Gdańska³³. Nie spowodowało to jednak uruchomienia stałej współpracy. Ten niekorzystny dla rozwoju obu regionów stan utrzymał się w znacznej mierze także w następnych dekadach.

Brak formalnego wyznaczenia granicy w terenie, faktycznie bowiem jesienią 1945 r. i w początku 1946 r. to komendanci wojenni i radzieckie służby graniczne wyznaczyły ją na polecenie swoich zwierzchników (Wakar 1992:55), był poważnym mankamentem prawnym. Wiosną 1956 r. sprawa ponownie stała się aktualna bowiem 29 kwietnia 1956 r. strona radziecka zaproponowała wyznaczenie granicy polsko-radzieckiej w rejonie obwodu kaliningradzkiego w terenie, czyli zlikwidowanie stanu tymczasowości, który utrzymywał się od 1945 r. W radzieckiej propozycji nie wskazano powodów nagłego zainteresowania się sprawą po dekadzie bierności³⁴. Moskwa proponowała, aby proces wyznaczenia granicy przez komisję przeprowadzono w okresie 5,5 do 6 miesięcy³⁵. Inicjatywa mogła wiązać się z sytuacją międzynarodową, gdy w ramach aktywności na forum międzynarodowym ZSRR nie chciało pozostawiać nie uregulowanego prawnie problemu (Łoś 1999:139-140)³⁶. Od strony prawnej i technicznej chodziło w istocie po prostu o dokończenie prac komisji delimitacyjnej, która w 1947 r. dotarła do Gromadczyzny³⁷. Już w połowie maja 1956 r. strona polska uznała, że zakończenie prac komisji delimitacyjnej w okresie 6 miesięcy proponowanych przez stronę radziecką może być nierealne. Doszły jednak i zupełnie nowe

³¹ Przykładowo w 1949 r. aż w Moskwie starano się uzgodnić ze stroną radziecką sprawę oczyszczenia koryt rzek, gdyż ich stopniowe zamulanie powodowało niszczenie nadrzecznych obszarów, AMSZ, z. 27, w. 9, t. 129, Informacja Naczelnika Wydziału Radzieckiego MSZ, 1 IV 1949 r.

³² Informacja o współpracy polskiego i radzieckiego przemysłu przetwórczego, 13 XI 1953 r. Dokumenty i Materiały... t. X, 1982:297.

³³ AMSZ, z. 7, w. 13, t. 101, Pismo Ministerstwa Żeglugi dla MSZ, 19 V 1954 r. W piśmie scharakteryzowano szlak przez Zalew Wiślany do Elbląga i następnie na Gdańsk, oceniając, że będzie dostępny dla radzieckich barek typu jeziorno-zalewowego o nośności pełnej 900 ton.

³⁴ AMSZ, z. 1, w. 1, t. 10a, Nota MSZ ZSRR do MSZ RP, 29 IV 1956 r.

³⁵ AMSZ, z. 21, w. 1, t. 10a, Notatka M. Lachsa w sprawie radzieckiego projektu Porozumienia w sprawie demarkacji polsko-radzieckiej granicy państwowej w rejonie Obwodu Kaliningradzkiego, 17 V 1956 r.

³⁶ Strona polska przyznawała, że ten odcinek granicy rzeczywiście miał charakter prowizoryczny i należało go uregulować, AMSZ, z. 21, w. 1, t. 10a, Notatka M. Lachsa ..., 17 V 1956 r. Zwracano też uwagę, że rozpoczęcie prac nad delimitacją granicy miało miejsce w okresie, gdy ZSRR wyraźnie zaczynał realizować korzystniejszy w stosunku do poprzedniego okresu 'kurs' polityczny wobec Polski (Skrzypek 2002:387-388).

³⁷ Warto wspomnieć, że w dokumentach MSZ z wiosny 1956 r. błędnie uznawano, że do 1947 r. w czasie wytyczania granicy polsko-radzieckiej zakończono prace na styku granic LSRR, BSRR i Polski znakiem granicznym numer 1987, gdy faktycznie zakończono je kilkadziesiąt km na zachód, w Gromadczyźnie, na styku granic LSRR, Polski i Obwodu Kaliningradzkiego, ta pomyłka została powtórzona m.in. w pracy Łoś 1999:139.

względny, czyli zaostrzająca się od czerwca 1956 r. sytuacja polityczna w Polsce. Jednak jesienią do sprawy powrócono i w komunikacie o moskiewskich rozmowach Gomułki z Chruszczowem zapowiedziano m.in. uregulowanie wytyczenia w terenie niektórych odcinków granicznych (Skrzypek 2002:428). Uregulowanie sprawy granicy nie wiązało się jednak ze zmianą statusu Cieśniny Pilawskiej. Na ten temat w Moskwie i Warszawie otwarcie nie dyskutowano³⁸. Nadzieje na otwarcie Cieśniny pojawiły się za to w najbardziej tym zainteresowanym ośrodku, czyli w Elblągu. Nie znalazły to odzewu po stronie radzieckiej, chociaż w okresie chruszczowskiej 'Odwilży' goszczono m.in. w Bałtiju okręt szkolny PRL „Iskra”. Przybył on jednak od strony Zatoki Gdańskiej, a nie z Elbląga, co byłoby niewątpliwie wydarzeniem³⁹.

Ostatecznie umowę graniczną zawarto w Moskwie 5 marca 1957 r., zatwierdzając przebieg granicy faktycznie istniejącej⁴⁰. Umowa została ratyfikowana przez PRL 18 kwietnia 1957 r., a 4 maja 1957 r. wymieniono dokumenty ratyfikacyjne (Kochański 2000:64). Dodatkowo do tego porozumienia było uregulowanie rok później sprawy wód w Zatoce Gdańskiej⁴¹. Tzw. zaśłupienie granicy nastąpiło w 1958 r. po pewnych problemach. Jak napisał znawca stosunków polsko-radzieckich:

... strona radziecka, chociaż sama wystąpiła z inicjatywą wiosną 1956 r., po kilkunastomiesięcznym okresie pojednawczego zachowania, nagle zmieniła poglądy. Od jesieni odmawiała innego wytyczenia linii w terenie, od tej jaką oznaczono w 1945 r., ignorując korzyści, jakie można było osiągnąć przy drobnych korekturach, zachowując np. ciągłość drogi z jednej wsi do drugiej (Skrzypek 2002:437).

Korzystając z okazji jaką tworzyła działalność komisji granicznej, lokalne władze polskie próbowały poprawić przebieg granicy. Przykładowo Powiatowa Rada Narodowa w Węgorzewie wniosowała o przyłączenie do PRL fragmentu szosy, biegnącej z polskiej wsi Ruskie Pole w kierunku radzieckiego Kryłowa. Pięciokilometrowy fragment szosy położony równolegle do granicy był jedynym dogodnym połączeniem do polskiej wsi Zielony Ostrów. W zamian oferowano stronie radzieckiej podobny odcinek szosy z Bogatowa do Korniewa, który przebiegał przez teren PRL, kilkanaście kilometrów na północ od Górowa Haweckiego. Tym razem bardziej przydatny był po drugiej stronie granicy. Nie uzyskano na to zgody. Udało się za to przekonać stronę radziecką do niewielkiego przesunięcia granicy przy wsi Żytkiejmy (ob. gmina Dubeninki, pow. gołdapski) oraz oddania Polsce 1,5 km szosy łączącej wsie Szczurkowo i Ostre Bardo, w zamian za dwa inne niewielkie odcinki, małe jezioro przy mieście Bagrationowsk i krzyżówkę dróg

³⁸ Regulując w 1957 r. sprawę granicy omawiano za to problem rozszerzenia w 1956 r. przez Polskę polskich granic morskich o maksymalnie dopuszczalną, 12-to milową strefę, AMSZ, z. 7, w. 15, t. 127, Pismo J. Osieckiego z Departamentu. Prawno-Traktowego MSZ do P. Ogrodzińskiego, 25 I 1957 r.

³⁹ „Iskra” gościła w Bałtiju 7 IX 1956 r., odwiedziny uzgodniono z ZSRR ponad 4 miesiące wcześniej, AMSZ, z. 7, w. 15, t. 127, List szefa Sztabu Generalnego gen. J. Bardińskiego do ministra Skrzyszewskiego, 21 IV 1956 r.

⁴⁰ Umowa między PRL a ZSRR o wytyczeniu istniejącej polsko-radzieckiej granicy w części przylegającej do Morza Bałtyckiego, 5 III 1957 r. (Dokumenty i Materiały..., t. XI, 1987:113-115). Umowa została ratyfikowana przez PRL 18 IV 1957 r. (Kochański 2000:24). Regulacja spraw granicznych z ZSRR nie była jedynym tak późno dokończonym zagadnieniem, przykładowo z Czechosłowacją umowę o ostatecznym wytyczeniu granicy państwowej podpisano 13 VI 1958 r. (Kochański 2000:107).

⁴¹ Protokół o rozgraniczeniu polskich i radzieckich wód terytorialnych w Zatoce Gdańskiej, 18 III 1958 r. (Dokumenty i Materiały..., t. XI, 1987:278-280).

w pobliżu miejscowości Mażucie, kilka kilometrów na północny-zachód od Gołdapi. Prace komisji delimitacyjnej w terenie zakończyły się 10 września 1957 r. (Łoś 1999:141).

Brak rzeczywistego ożywienia granicy po 1956 r. spowodował utrzymywanie się słabego poziomu rozwoju obszarów po obu stronach granicy. O ile większe ośrodki, jak Kaliningrad w części radzieckiej, czy Olsztyn lub Elbląg w polskiej odnotowywały wyraźny wzrost liczby mieszkańców i rozwój, to tereny przygraniczne z obu stron utrzymywały się na bardzo niskim poziomie zaludnienia, co było jedną a poważniejszych konsekwencji podziału Prus Wschodnich, nie uwzględniającego racji ekonomicznych (Wakar 1992:58). Im bliżej martwej granicy była położona była dana miejscowość, tym bardziej peryferyjne położenie i słabsze szanse na rozwój.

Jednak mimo wszystko należy odnotować, że po 1956 r. nastąpiła pewna zmiana na granicy. Wcześniej bowiem, przez ponad dekadę, mimo różnorodnych kontaktów z ZSRR, przykładowo bardzo silnej współpracy ekonomicznej Zakładów Mechanicznych w Elblągu z radzieckimi zakładami, nie przekładało się to na żadną współpracę z obwodem kaliningradzkim⁴². Nawet w najprostszej formie, czyli, np. jadący na praktyki lub na studia do Leningradu, czy Moskwy elblążanie, czy olsztynianie nie jechali najkrótszą drogą przez obwód kaliningradzki⁴³. Niewątpliwie w dziedzinie gospodarczej największym elementem współpracy z ZSRR na granicy w byłych Prusach Wschodnich było wykorzystanie szlaku kolejowego przez Mamonowo.

W efekcie niewielkiego otwarcia granicy z Polską dla ruchu oficjalnych delegacji w latach 1956-1960 granicę przez faktycznie wówczas uruchomione przejście Bezledy-Bagrationsk⁴⁴ przekroczyło 165 delegacji, liczących łącznie około 2 tysięcy osób. W następnej dekadzie ruch ten nieco zwiększono, obejmując m.in. młodzież i co raz aktywniejszą współpracę np. sportową. Równocześnie nastąpiła niewielka, pod wieloma względami spełniająca bardziej cele propagandowe, wymiana gospodarcza (Traba 2005:67-68). Mimo tego niewielkiego ruchu nie było to prawdziwe otwarcie granicy, gdyż ono nastąpiło dopiero w latach dziewięćdziesiątych. W rzeczywistości problem podziału Prus Wschodnich, od strony formalnej dokończony dopiero regulacjami z lat 1957-1958, ale faktycznie wykonany już jesienią 1945 r., na okres ponad pół wieku negatywnie wpłynął na rozwój obu byłych części Prus Wschodnich. Przez cały ten okres funkcjonowanie w radzieckiej enklawie wielkich garnizonów wojskowych miało istotne konsekwencje dla umacniania imperialnej pozycji ZSRR w regionie. Jednak najpoważniejsze konsekwencje ujawniły się w sferze ekonomicznej, osłabiając rozwój regionu.

References

- BARTOSZEWICZ, H. *Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w l. 1944-48*. Warszawa, 1999.
- BUBIN, S. Kto da pieniądze na Port w Elblągu. *Prawo i Życie*, 1991, no. 34.
- CIELEMEŃCKI, M. Port morski w Elblągu jest sprawą polityczną. *Przegląd Tygodniowy*, 1990, no. 33.

⁴² Pewnym wyjątkiem była działalność produkcyjna uruchomionych w latach '50 w Elblągu Zakładów Taboru Kolejowego, które wykonywały tzw. przemontaż taboru. Polegał na przestawieniu wagonów wyprodukowanych w Poznaniu i Wrocławiu, z podwozia o rozstawie europejskim (tzw. normalnotorowym), na rozstaw szeroki. Linia z szerokim torem była doprowadzona do hal ZTK w Elblągu od granicy z ZSRR. Wagony eksportowano właśnie po niej. Od 1950 r. do 1960 r. przemontowano 20 tys. wagonów (Gierulski 1970:262).

⁴³ Kontakty Elbląga z ZSRR to zatrudnianie w fabryce turbin grupy inżynierów wykształconych w radzieckich uczelniach. Do 1956 r. w ramach współpracy z radzieckim partnerem około stu pracowników „Zamechu” przeszkolono w Leningradzie (Gierszewski 1970:223).

⁴⁴ Pracowało jednak ‘od okazji do okazji’, gdy nie było potrzeby utrzymywać go na stałe (Wakar 1992:57).

- Depesza Mikołajczyka do Delegata Rządu na Kraj, 27 X 1944 r. *Dokumenty i Materiały do Historii Stosunków Polsko-Radzieckich, t. VIII, styczeń 1944 – grudzień 1945*. 1974. Warszawa, s. 299.
- Dokumenty i Materiały do Historii Stosunków Polsko-Radzieckich, t. VIII, styczeń 1944 – grudzień 1945*. 1974. Warszawa.
- Dokumenty i Materiały do Historii Stosunków Polsko-Radzieckich, t. IX, styczeń 1946 – grudzień 1949*, 1974a. Warszawa.
- Dokumenty i Materiały do Historii Stosunków Polsko-Radzieckich, t. X, styczeń 1955 – grudzień 1955*. 1982. Warszawa
- Dokumenty i Materiały do Historii Stosunków Polsko-Radzieckich, t. XI, styczeń 1956 – grudzień 1960*. 1987. Warszawa.
- DOLATA, B. *Wyzwolenie Polski 1945*. Warszawa, 1966.
- EBERHARDT, P. *Polska granica wschodnia 1939-1945*. Warszawa, 1991.
- GALCOW, W. Powstanie i główne etapy rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego. In *Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej – historia i współczesność*. Red. W. Galcow i R. Sudziński, Włocławek, 2004.
- Gdańsk, Archiwum Państwowe w Gdańsku, Zjednoczenie Portów Polskich, sygn. 8, Sprawozdanie ZPP za okres 10 VIII - 25 VIII 1945 r.
- GIERSZEWSKI, S. *Elbląg. Przeszłość i teraźniejszość*. Gdańsk, 1970.
- GIERULSKI, J. Problemy organizacji i techniki Zakładów Mechanicznych w l. 1945-47. In *Rocznik Elbląski*, 1970, t. 8.
- GOLON, M. *Historia Elbląga, tom V (1945-1975), część 1. Historia polityczna i gospodarka Elbląga*. Gdańsk, 2006.
- HAŁAGIDA, I. *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947-1957*. Warszawa, 2002.
- KOCHAŃSKI, A. *Polska 1944-1991. Informator historyczny. T. II. Podział administracyjny, ważniejsze akty prawne, decyzje i enuncjacje państwowe (1957-1970)*. Warszawa, 2000.
- KORC, E. Zmiany administracyjno-terytorialne na obszarze byłych Prus Wschodnich ze szczególnym uwzględnieniem terenu województwa olsztyńskiego. *KMW*, 1997, no 1.
- KOWALSKI, W. T. *Polityka zagraniczna R.P. 1944-1947*. Warszawa, 1971.
- KROGULSKI, M. L. *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce 1956-1993*. Warszawa, 2001.
- Królewiec a Polska*. Red. M. Biskup i W. Wrzesiński. Olsztyn, 1993.
- KUKUŁKA, J. *Traktaty sąsiedzkie Polski Odrodzonej*. Wrocław, 1998.
- ŁOŚ, R. Wytyczenie polsko-radzieckiej granicy w części północnej (1956–1957). *Więź*, maj 1994.
- ŁOŚ, R. *Polska – ZSRR 1956*. Łódź, 1999.
- Notatka M. Lachsa w sprawie radzieckiego projektu Porozumienia w sprawie demarkacji polsko-radzieckiej granicy państwowej w rejonie Obwodu Kaliningradzkiego, 17 V 1956 r. In *Dokumenty i Materiały do Historii Stosunków Polsko-Radzieckich, t. XI, styczeń 1956 – grudzień 1960*. 1987. Warszawa, s. 113–115.
- Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina. Wybór dokumentów 1945 r.* Opr. T. Baryła. Olsztyn, 1996.
- OLLECH, B. Obwód kaliningradzki 1945-1995. Próba rozpoznania sytuacji kulturalnej i społecznej. Sesja Akademii Bałtyckiej w Travemünde, 5-8 maja 1995. *KMW*, 1995, no. 4.
- PISKOZUB, A. Perspektywy rozwoju krajowego, regionalnego i zagranicznego zaplecza portowego Elbląga. *Tygiel Kultury*, 1992, no. 5/6.
- Porozumienie między PKWN a rządem ZSRR o polsko-radzieckiej granicy państwowej, 27 VII 1944 r. In *Dokumenty i Materiały do Historii Stosunków Polsko-Radzieckich, t. VIII, styczeń 1944 – grudzień 1945*. 1974. Warszawa, s. 158–159.
- Prawo Morskie, t. 1*. Pod red. J. Łopuskiego. Toruń, 1996.
- Przesiedleńcy opowiadają. In *Pierwsze lata Obwodu Kaliningradzkiego we wspomnieniach i dokumentach*. Pod red. J. Kostąszowa, wyd. polskie opr. T. Baryła. Olsztyn, 2000.
- PUACZ, E. Sprawa granic Polski w układach między P.K.W.N. i ZSRR. *Zeszyty Historyczne*, 1969, no. 15.
- ROMANOWSKA, E. Skąd się wziął obwód kaliningradzki. *Borussia*, 2005, no. 36.
- SKRZYPEK, A. *Mechanizmy uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944-1957*. Pułtusk, 2002.
- STIEPANOWA, O. Zasiedlanie obwodu kaliningradzkiego w pierwszych latach po II wojnie światowej. *KMW*, 1996, no. 2.
- ŚLUSARCZYK, J. *Stosunki polsko-radzieckie 1939-1945*. Warszawa, 1991.
- TEBINKA, J. *Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej 1939-1945*. Warszawa, 1998.
- TRABA, R. Historia pewnej granicy. *Borussia*, 2005, no. 36.
- Umowa o polsko-radzieckiej granicy państwowej, 16 VIII 1945 r. In *Dokumenty i Materiały do Historii Stosunków Polsko-Radzieckich, t. VIII, styczeń 1944 – grudzień 1945*. 1974. Warszawa, s. 580–581.
- WAKAR, A. Martwa granica. *Borussia*, 1992, no. 1.
- WIŚNIEWSKI, M.; TRZOPEK, B. Pomorze Warmińskie czeka. *Życie Gospodarcze*, 1957, no. 50.
- WRZESIŃSKI, W. O przyszłość państwową Królewca w latach II wojny światowej. *KMW*, 1992, no. 3–4.
- WRZESIŃSKI, W. Spór o los Prus Wschodnich (1939-1945). *Borussia*, 1992a, Nr. 1.
- WRZESIŃSKI, W. O przyszłość państwową Królewca w latach II wojny światowej. In *Królewiec a Polska*. Pod red. M. Biskupa i W. Wrzesińskiego. Olsztyn, 1993.
- WRZESIŃSKI, W. Prusy Wschodnie a bezpieczeństwo europejskie. Stanowisko Francji, USA, Wielkiej Brytanii, ZSRS i Polski wobec przyszłości Prus Wschodnich w latach 1939-1945. *KMW*, 1996, no. 2.
- WRZESIŃSKI, W. Dziedzictwo a tożsamość. Prusy Wschodnie – Warmia i Mazury – Olsztyńskie. *KMW*, 1997, Nr. 1.

WRZESIŃSKI, W. Prusy Wschodnie – Warmia i Mazury – Olsztyńskie. *KMW*, 1997a, no. 1.
 ZABIEŁŁO, S. *O rząd i granice. Walka dyplomatyczne o sprawę polską w II wojnie światowej*. Warszawa, 1986.

PROBLEM OF THE POLISH-SOVIET BORDER IN THE FORMER EAST PRUSSIA IN YEARS 1945-1958

Mirosław Golon

Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Summary

After the Second World War Polish emigrant authorities had been declared the very distinctly formulated conception of inclusion of the whole German East Prussia province into the post-war borders of Poland. In November 1943 Polish ambassador in London T. Raczyński mentioned taking over the entire East Prussia province in the memorandum which had been passed on allies, apart from the emphasis on keeping border of Ryga and the inclusion of Gdansk and Opole province to Poland. This comprehensible in the strategic point of view conception, would have had chances for realisation if it had not been for the rival in claims to this area – Stalin. After the German aggression on USSR in 1941 Kremlin began to claim rights as to the northern part of East Prussia. As soon as in December 1941 Stalin mentioned Sovetsk in the northern part of East Prussia province situated south to Niemen river during the talks with A. Eden who was in charge of British diplomacy. In Teheran Stalin expressed his ambitions concerning the line of rivers Pregoła and Pissa on the 1st of December 1943. His aspirations were becoming more and more real along with his victories on different frontlines. The harbour in the German province in Königsberg administrative district was to be the most important Soviet purchase. The USSR leader reminded about it in October 1944 during the talks with Churchill and Eden in Moscow, and then during the talks with Churchill and the representatives of Polish communist powers: National People's Council and Polish Committee of National Liberation. The more detailed course of the border with Poland in the East Prussia foresaw that the border would incorporate the northern edge of the Vistula Spit and run north from Braniewo in the eastern direction to Goldap. A more shifted to the south borderline was being taken into account in Moscow in such a way that the border would run just outside Elblag. The details of the border in the East Prussia were not specified on the conference in Yalta in February 1945 apart from mentioning that it would run from Königsberg administrative district south. Only in Potsdam on the 1st of August 1945 did it happen and the appointing of the parallel line to the north from Braniewo and Goldap was repeated. In Potsdam agreement Moscow also eliminated the possibility of international experts setting the border. Temporary border appointments were put in the Polish-Soviet agreement signed in Moscow on August the 16th 1945 where it was stated: „Up till the final decision of territorial questions concerning the peaceful regulations, the part of the Polish-Soviet border, adjacent to Baltic Sea, according to the decision of the Berlinian Conference will run along the line from the point on the eastern coast of the Gulf of Gdańsk, appointed on the enclosed map - towards the east, north from the city Braunsberg-Goldapp to the point, in which line this runs away oneself with the line of the border described in the article second of the present agreement”. Point laid 3 km from Föglers (Sands) north was marked on the enclosed map on the Vistula Spit and taken from there the parallel line fell out 7 km north from Braniewo and 4 km from Goldap. The formula of creating the borders ‘using a ruler’ was artificial

and called out serious and negative consequences for the communication order in the region, particularly for the south part of the East Prussia taken over by Poland. Actual setting such a running border took place in autumn 1945. Important for this part of the East Prussia railway line Swieta Siekierka (Mamonowo) – Goldap was cut in several places artificially. The Mazurian Channel closed also the course of the border whose end remained on the territory of the USSR in Alennburg (Družba). The rational course of the border would take into account both the behaviour of routes entirely on the Polish side and the shape of the administrative borders of German administrative districts. Polish authorities managed to begin bringing into cultivation administrative districts Gierdawy, Darkiejmy and Swieta Siekierka in summer 1945 and northern parts of administrative districts Ilawy, Bartoszyce and Goldap going beyond Braniewo-Goldap line. In the end USSR did not agree on such solution. Leaving the whole part of Pilawa Strait in the Soviet rule which Moscow closed for Polish navigation, was an important consequence of the new borderline. In fact, it was though written down in the agreement that the trade ships of the Polish banner could use the Strait, *as long as USSR would not get involved in the war in Europe*. This record was not announced publicly, and first of all it was not used because the Soviet side did not wish so. Formally, the Polish-Soviet regulation from 1945 concerning the border in the East Prussia was only temporary. The matter of the final course of the Polish-Soviet border was not resolved until years 1956-1957. The Soviet side proposed formal delimitation in the territory of the Polish-Soviet border in the region of the Kaliningrad circuit in April 1956 doing the condition of temporariness away. The border was traced in the territory according to its already existing course after months of works of the delimitation committee. The agreement confirming the course of the border was signed in Moscow on the 5th of March 1957.

Gauta 2006 m. lapkričio mėn.